

עשה לך רב

רס"ן, הרב עדיאל אלכסלסי – רב אוגמ"ר 210

- א. הקדמה
- ב. עשה לך רב
- ג. הגבלות בפסיקה
- ד. סיכום

א. הקדמה

עם ישראל זכה, ובזמן שבית המקדש היה קיים יצאה הוראה אחת לישראל מלשכת הגזית, שם ישבה הסנהדרין הגדולה. היום, בעוונותינו הרבים, חרב בית המקדש. אחת התוצאות של חורבן זה היא שאין יוצאת הוראה אחת בפסיקת ההלכה. לאור זאת, כיצד אנו אמורים לפסוק הלכה בימינו? האם מותר לפסוק כמו רבנים שונים בנושאים שונים, או שמא חייב אדם לקבל על עצמו את פסיקתו של רב אחד בכל הנושאים השונים? האם אדם חייב לפסוק כמו ה'מרא דאתרא'? האם לרבנות הצבאית יש גדר של 'מרא דאתרא'? האם אדם צריך לחפש להחמיר בכל הלכה, או שמא אפשר לחפש את הרב המקל בכל נושא? במקצת משאלות אלו יעסוק מאמר זה בעזרת ה'.

ב. "עשה לך רב"

מצינו שתי משניות במסכת אבות האומרות את הביטוי "עשה לך רב":

1. "יהושע בן פרחיה אומר עשה לך רב וקנה לך חבר והוי דן את כל האדם לכף זכות".¹

2. "רבן גמליאל היה אומר עשה לך רב והסתלק מן הספק ואל תרבה לעשר אמדות".²

ויש לשאול על הביטוי: 'עשה לך רב' – מה משמעותו? למי מכוונת הדרכה זו? והאם זו הדרכה או הלכה? לפני שננסה לענות על השאלות הללו, יש לבדוק האם בכלל פוסקים הלכה מתוך מסכת אבות?

1 אבות פרק א משנה ו.
2 אבות פרק א משנה טז.

ידועים דברי רב יהודה ובר מחלוקתו רבא בנידון:

"אמר רב יהודה: האי מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דנזיקין. רבא (ויש גורסים רבינא) אמר: מילי דאבות ואמרי לה מילי דברכות"³.

רבינו חננאל על אתר מסביר ש'מילי דאבות' היא מסכת אבות – "משה קיבל וגו'". אם כן, לכאורה ניתן להסיק שכל מסכת אבות היא הדרכות ל"מאן דבעי למהוי חסידא" ולעשות לפנים משורת הדין. אמנם כאשר נבדוק במסכת אבות, עוד בפרק הראשון, נמצא שיש לא מעט ציונים למקורות הלכתיים ברמב"ם ובשולחן ערוך כגון: "עשו סייג לתורה" ו"הוי דן את כל האדם לכף זכות". אם כן, אין זה נכון לצאת מנקודת הנחה שבמסכת אבות אין הלכות שהן מעיקר הדין, אלא יש לבדוק כל מקור לגופו.

מבדיקת המקורות אנו מגיעים למסקנה שרובם אינם מהווים מקור להלכה גמורה, אלא למידת חסידות או הדרכה טובה.

בבואנו לבדוק את הדרכת מסכת אבות בנושא 'עשה לך רב' נבחן את מפרשי המשנה הראשונים והעיקריים ונראה את המשמעויות השונות שנתנו לה הראשונים וראשוני האחרונים.

א. אבות פרק א משנה ו

"יהושע בן פרחיה אומר: עשה לך רב וקנה לך חבר והוי דן את כל האדם לכף זכות".

כאשר נבחן את הפרושים השונים שפרשו רבותינו הראשונים וראשוני האחרונים, נגלה שכולם מפרשים את המשנה במשמעות של לימוד ולא במשמעות של הוראה (כפי שמתבאר המשנה הבאה). הפרושים נחלקים באופן כללי לשלוש קבוצות עיקריות:

קבוצת הפרשנים הראשונה⁴ מסבירה שאין ראוי לאדם שילמד מחכמים רבים כי אולי תהיינה סברותיהם שונות זו מזו והתלמיד יתבלבל מזה. וכך מובא באבות דרבי נתן⁵:

"עשה לך רב - כיצד? מלמד שיעשה לו את רבו קבע וילמד ממנו מקרא ומשנה, מדרש, הלכות ואגדות. טעם שהניח לו במקרא סוף שיאמר לו במשנה. טעם שהניח לו במדרש סוף שיאמר לו בהלכות. טעם שהניח לו בהלכות סוף שיאמר לו באגדה. נמצא האדם ההוא יושב במקומו ומלא טוב וברכה".

3 בבא קמא ל, א.

4 אבות דרבי נתן, ר' עובדיה מברטנורה ור' שמואל די אוזידא (בעל 'מדרש שמואל', תלמיד האר"י הקדוש).

5 ת, א. ועיין גם במשנה ב שנותן טעם לדבר.

ורבי עובדיה מברטנורא כתב:

"...ואני שמעתי, עשה לך רב, שיקבל לו רב אחד שילמוד ממנו תמיד ולא ילמוד היום מן האחד ולמחר מן האחר. ואף על גב דבמסכת ע"ז אמרו הלומד תורה מרב אחד אינו רואה סימן ברכה, כבר פרשו ואמרו הני מילי בסברא⁶, שטוב לו לשמוע סברת הרבים. אבל לעניין גמרא מחד רב מעלי כי היכי דלא לפגום לישניה".

רבי עובדיה מברטנורא מוסיף לנו הסבר להלכה המופיעה במסכת ע"ז⁷ שהלומד תורה מרב אחד אינו רואה סימן ברכה נאמר דווקא בלימוד עיון, שטוב ללמוד הרבה סברות, אבל בלימוד בקיאות עדיף ללמוד מרב אחד על מנת שלא יתחלקו לך לשונות הלימוד. בנקודה זו חולק ר"ע מברטנורא על ר' שמואל די אוזידא שמסביר שלא כדאי ללמוד מרבנים שונים בשל ריבוי הסברות (כנ"ל בפתיחה), אולם בפירוש העקרוני שהכוונה היא לרב אחד שתלמד ממנו על מנת להימנע מבלבול הם מסכימים. קבוצת הפרשנים השניה⁸ מסבירה שמשמעות ההדרכה היא שלא ילמד האדם לברו אלא ילמד מרב. וכך כתוב בפירוש המיוחס לרש"י:

"שלא תהא אתה למד לעצמך מסברא (בדבר שלא אמרו חכמים) אלא מן הרב ומן השמועה".

קבוצת הפרשנים השלישית⁹ הולכת לכיוון שונה לגמרי ומסבירה שאותו הרב המוזכר במשנה הוא כל אדם שאתה לומד ממנו. וכך כתב הרמב"ם בפירושו:

"אפילו לא יהיה ראוי להיות לך לרב שים אותו לך לרב עד שתדמה בו שהוא מלמד ויעלה בידך בעבור זה לימוד החכמה כי אין לימוד האדם מעצמו כלימודו מזולתו. שהלימוד מעצמו טוב הוא אבל לימודו מזולתו יתקיים בידו והוא יותר מבואר, אפילו היה כמוהו בחכמה או למטה הימנו...".

ומוסיף המהר"ל:

"וזהו עשה לך (רב) שעל כל פנים אי אפשר שלא ילמד ממנו דבר מה ודי לו באותו דבר שלמד שעושה אותו לרב".

6 סברא = עיון, גמרא = בקיאות (הרב דוד כהן).

7 דף יט, א.

8 רש"י, מחזור ויטרי, רשב"ם (מובא במדרש שמואל) ותפארת ישראל.

9 רמב"ם, רבינו יונה, מהר"ל ('דרך החיים') והמאירי (מובא במדרש שמואל).

וכן כתב המאירי:

"...כי אין האדם רואה בענייני עצמו העצה הצריכה לו כמו שיראה זולתו".

אמנם פרוש המאירי מעט שונה מכיוון שמסייג את העצה של הרב-חבר לענייני ההנהגה המדינית (החברתית), אבל בעיקרו הוא דומה לשאר.

לאלשיך הקדוש¹⁰ יש פירוש נוסף בכיוון שונה והוא מסביר שאם אדם הולך לבית המדרש ומכיוון שיש שם תלמידים רבים הוא 'נבלע' בהם ואינו מצליח ללמוד:

"...עשה לך לבדך רב שילמדך לבדך ולא תמתין עד שהרב יבקשך ללמדך וכו".

החיד"א¹¹ אף הוא מפרש באופן אחר:

"לזה אמר 'עשה לך רב' - תראה בעצמך כאילו בעל הספר נגדך".

ב. אבות פרק א משנה טז

"רבן גמליאל היה אומר: עשה לך רב והסתלק מן הספק ואל תרבה לעשר אמדות".

כאשר נעייין בפרשנים השונים נראה שרובם פרשו את המימרא לעניין הוראה, לבד מרבי שמואל די אוזידא שאף כאן, כמו במשנה הקודמת, מפרש לענין לימוד. וגם כאן ניתן לחלק את הפרושים לשתי קבוצות מרכזיות.

הקבוצה הראשונה¹² עוסקת ברב בדווקא. וכך כתב הרמב"ם:

"זה אשר ציווה הנה לעשות רב אינו לעניין לימוד אבל להוראה. שים לך רב שתסמוך עליו באיסור והיתר ותסתלק אתה מן הספק..."

וכן מסביר רבי עובדיה מברטנורא:

"לענין הוראה מדבר עכשיו. אם בא דין לפניך ונסתפקת בו עשה לך רב והסתלק מן הספק ולא תפסוק עליו אתה לבדך וכו'".

יש לדייק, שאף מקורות אלו לא עוסקים ברב אחד בדווקא אלא דווקא בלימוד מרב על מנת שאתה לא תהיה מסופק.

הקבוצה השנייה¹³ מסבירה שאין הכוונה לרב בדווקא, אלא אפילו חבר. וכך כתב רבינו יונה:

10 האלשיך הקדוש - "ירים משה" (מובא בסוף מדרש שמואל).

11 שם.

12 מחזור ויטרי, רמב"ם, רבי עובדיה מברטנורא והמהר"ל.

13 רבינו יונה, תפארת ישראל והחיד"א.

"...רצונו לומר שיקבל חברו לרב אף על פי שלא יהיה חכם יותר ממנו ואפילו אם לא השיג אל חכמתו כדי שיסתלק מן הספק וכו' שפעמים החכם יסתפק בהוראה ואינו יודע למה לומר אם יתיר ושמא הוא אסור ותארע תקלה על ידו, ואם יאסור המותר נמצא מפסיד ממונן של ישראל והתורה חסה עליו. על כן יעשה חברו רב וישאל ממנו ספקותיו ויעשה ההוראה על פיו, אפילו אם הדבר הוא פשוט אליו, ואפילו להיתר, אף כשאינו גדול כמותו בחכמה, וכן אמרו הגאונים ז"ל כל היכא דלמר מספקא ליה ולמר פשיט ליה הלכתא כמאן דפשיט ליה, ואפילו תלמיד לפני הרב"¹⁴.

והחיד"א מוסיף¹⁵:

"...אך זה כשאתה מסופק וכו' אבל אם ברור לך הדבר יכול אתה לדון בדעתך ואין אתה צריך לשאול לחכם וכו'".

רבי שמואל די אוזידא מפרש בשונה מפרושים אלו, בכך שמסביר שאף כאן הכוונה ללימוד ולא להוראה. וכך כתב:

"אפשר שכוונת השלב הזה להזהיר לאדם שלא ילמוד תורה אלא מרב אחד בלבד ולא לגמר מכולא עלמא, שכן מצינו שאמרו חז"ל על רב יהודה שאין לסמוך של שמועתו משום דמכולא עלמא גמר. ועל זה הזהיר רבן גמליאל ואמר עשה לך רב אחד לבד ובזה תרוויח שתסתלק מהספק. שאם אתה לומד משניים או שלושה רבנים יתערבב שכלך כי לפי מה שקיבלת מרב זה תאסור ולפי מה שקיבלת מן הרב השני תצטרך להיתר, נמצאת שאתה בספק, שאין אתה יודע לאיזה צד תהיה נוטה ואיזה הדרך ישכון אור ולכן עשה לך רב אחד ובזה תסתלק מן הספק".

אף כאן יש להעיר שמדובר על אדם שהינו 'בר הכי' לפסוק לעצמו והדרכת רבי שמואל די אוזידא היא, שבשלב הלימוד עדיף ללמוד מרב אחד על מנת שלא ייווצרו אצלך ספיקות כאשר אתה בא לפסוק ואין הכוונה כאן לפסיקה כמו רב אחד.

אם כן, מתוך עיון במשניות ומפרשיהן נמצאנו למדים שאף אחד מהפרשנים הראשונים וראשוני האחרונים לא פירש את 'עשה לך רב' במשמעות של חובת פסיקת הלכה כרב אחד בכל דבר, אלא לכל היותר לימוד מרב אחד (וגם זה בתחומים מסויימים כגון לימוד בקיאות) או עצם ההדרכה לא לפסוק לבד (וגם זה במקום שבו אתה מסופק). חובת פסיקת הלכה כרב אחד אף איננה מופיעה בשולחן ערוך או ברמב"ם. עובדה זו מביאה אותנו לסבור שכנראה

14 וכן כתב בעל התפארת ישראל.

15 סוף מדרש שמואל.

פסיקה כרב אחד היא עצה טובה או מידת חסידות ולכן לא מפורשת בגמרא, ברמב"ם ובשולחן ערוך.

ג. הגבלות בפסיקה

האם כיום אנו יכולים להכריע במחלוקת בין תנאים או בין אמוראים שלא הוכרעה בגמרא? מצב זה מוגדר כ"ספיקא דרבוותא" ומקובל שמחלוקת כזו איננה ניתנת להכרעה בידינו ולכן מכריעים לפי כללי ההנהגה והפסיקה במצבים מסופקים (כגון: ספק דאורייתא לחומרא וכו')¹⁶.

לגבי מחלוקות שבין ראשונים או בין אחרונים, בולטת מאד הגישה שגם בזה אין בידינו להכריע על פי סברא, ולכן השולחן ערוך הכריע במחלוקת רא"ש-רי"ף-רמב"ם לפי הרוב כפי שנהוג במצב מסופק. ועצם עריכת השולחן ערוך ו'המפה' של הרמ"א מבטאים את הגישה הזאת¹⁷.

גם בימינו חלוקים הפוסקים הגדולים בדרכי ההוראה. יש מהם שאינם זזים מדברי האחרונים, ועל כן מקבצים את דבריהם כעמיר גורנה, מלקטים את תשובותיהם, כדי לגלות את דרך המלך של רבותינו האחרונים; ויש שסוללים להם דרך עצמאית מתוך עיון בסוגיות ובראשונים ובנושאי הכלים הבסיסיים על השולחן ערוך, אבל אינם טורחים ללקט את כל ספרות השו"ת הענפה שנתחברה בנושא. לא אחת גם אלו וגם אלו מגיעים לאותה מסקנה, אך הדרך היא שונה. ברור שהדרך השניה שמורה ליחידי יחידים. מי שאיננו בר הכי, ובכל זאת בוחר ללכת בדרך זו, לא יזכה שפסקיו יתקבלו בציבור הרחב. ועל כן יש לשאול כיצד ינהג אדם שאיננו מגדיר את עצמו כבר הכי להכריע, או שלא העלה ראיות ברורות לטובת דעה אחת?¹⁸

במקום שישנה מחלוקת בין פוסקי דורנו האחרונים רשאי אדם לפנות אל רבנים שונים בעניינים שונים גם אם הוא יודע מראש שרב זה מקל ורב זה מחמיר, שהרי זו תורה וזו תורה. "הרוצה לעשות כדברי בית שמאי עושה, כדברי בית הלל עושה"¹⁹, רק יש להיזהר מקולות וחומרות סותרות²⁰. כמו כן, יש עוד כמה סייגים להכרעה שרירותית בין פוסקי דורנו שבהם נעסוק בפרק זה.²¹

16 וכן כתב הכסף משנה בפרק ב' מהלכות ממרים הלכה א' עיין שם.

17 על פי מאמרו של הרב מיכאל אברהם "אוטונומיה וסמכות בפסיקת הלכה" בתוך: מישרים, מס' 1.

18 הרב אלישע אבינר, "כללי הוראה בהלכות מסופקות", בתוך: מעליות יט.

19 עירובין 1, ב.

20 הרב שלמה אבינר, מעייני הישועה גיליון מס' ע"א.

21 שמא יאמר אדם: לא יכול להיות שיש כ"כ הרבה פוסקים שונים ומחלוקות בין רבני דורנו, והרי התורה

מאמר זה אינו עוסק בכללי הפסיקה של מורה ההוראה אלא בכללי ההתנהגות למי שאינו מורה הוראה שהוא פוגש בהלכה שנחלקו בה הפוסקים. בעבר לא היה מקום לדון בכך, כיוון שרוב 'בעלי הבתים' לא היו 'יודעי ספר', סמכותו של 'מרא דאתרא' היתה חזקה ועל פיו נהג כל הציבור ולא נטה ממנו ימין או שמאל. כיום שונה המצב. מעמדו של ה'מרא דאתרא' נחלש, נתרבו בני התורה, ונתפשטו ספרי קיצורים המקבצים את כל הדעות בכל נושא, כך שבלא מאמץ מרובה ניתן להתוודע לקשת רחבה של דעות שהושמעו על ידי הפוסקים המובהקים של הדורות שחלפו ואפילו של דורנו. כל בר אוריין מסוגל לעיין בהערות השולים של ספרי הקיצורים, לגלות שקיימות אין ספור מחלוקות בהלכות חמורות ובמנהגים קלים ומתעוררת השאלה כיצד עליו לנהוג. האם רשאי הוא לבחור באופן שרירותי באחת מבין הדעות השונות? האם רשאי הוא להכריע ביניהן על פי סברתו? האם קיימים כללי הכרעה פשוטים ומקובלים? ה"שווים לכל נפש"?

א. סתירות

אמנם קבענו לעיל שרשאי אדם לנהוג כפי רבנים שונים בנושאים שונים, אך סייגנו את הכלל הזה שלא יכניס את עצמו לקולות או חומרות סותרות. על מנת להבין את הסייג הזה נעיין יחדיו בסוגיה במסכת ערובין²²:

"לעולם הלכה כבית הלל והרוצה לעשות כדברי בית שמאי עושה, כדברי בית הלל עושה, מקולי בית שמאי ומקולי בית הלל רשע, מחומרי בית שמאי ומחומרי בית הלל עליו הכתוב אומר 'הכסיל בחושך הולך', אלא אי כב"ש כקוליהון וכחומריהון אי כב"ה כקוליהון וכחומריהון".

כברייאתא זו ישנה סתירה. בתחילה אנו למדים שהלכה היא לעולם כב"ה ובהמשך אומרת הברייתא שאפשר לעשות או כב"ש או כב"ה. עוד קשה מברייתא זו על הקביעה שקבענו לעיל שניתן לעשות כפי רבנים שונים ואילו כאן יש הגבלה לפסיקה רק כב"ש או רק כב"ה דהיינו רק כרב אחד.

היא תורה אחת! על זה כבר באה וענתה הגמרא במסכת חגיגה (ג): "בעלי אסופות - אלו תלמידי חכמים שיושבין אסופות ואסופות ועוסקין בתורה, הללו מטמאין והללו מטהרין, הללו אוסרין והללו מתירין, הללו פוסלים והללו מכשירים, שמה יאמר אדם: היאך אני למד תורה מעתה? תלמוד לומר כולם נתנו מרועה אחד, אל אחד נתנו, פרנס אחד אמרן מפי אדון כל המעשים דכתיב 'וידבר אלוקים את כל הדברים האלה'. אף אתה עשה אונן כאפרכסת וקנה לך לב מבין לשמוע את דברי מטמאין ואת דברי מטהרין, את דברי אוסרין ואת דברי מתירין, את דברי פוסלין ואת דברי מכשירים...". הדעות השונות המופיעות בפוסקים הן תוצאה של חכמים שלא שמשו כל צורכם (כתלמידי בית שמאי) בשל התמעטות הדורות ובכל מקרה אלו ואלו דברי אלוקים חיים, אלא שכל חכם תופס בחלק מהאמת, אחד תופס בחלק גדול יותר והשני בחלק פחות גדול ורק על משה רבינו נאמר 'בכל ביתי נאמן הוא' שאצלו התורה מופיעה בשלמות ולא בחלקיות.

הגמרא דנה בסתירה הנ"ל ומתרצת שכשכתוב לעולם כב"ה הכוונה היא לאחר שיצאה בת קול ואמרה הלכה כב"ה²³.

התירוץ השני שנותנת הגמרא הוא שהברייתא היא לפי ר' יהושע שלא משגיח כלל בבת קול, ולכן אמר שלמרות שבת קול הודיעה שהלכה כב"ה הרי אפשר לעשות או כב"ש או כב"ה.

התירוץ השלישי נוגע לענייננו. הגמרא מסבירה שכאשר כתוב שאפשר לעשות איך שרוצים אין הכוונה לב"ה וב"ש מכיוון שבמחלוקת זו הלכה כב"ה אלא זו דוגמא למחלוקת כל שהיא (אחרת ממחלוקת ב"ש וב"ה) שאפשר לפסוק כמי שרוצים. אמנם הברייתא מסייגת את הכלל הגורף הזה ואומרת שמי שעושה כמו הקולות של כולם הוא רשע ומי שעושה כמו החומרות של כולם הוא כסיל.

הגמרא בהמשך מסבירה את הברייתא:

"אמר רב שיזבי כי לא עבדינן כחומרי דבי תרי היכא דסתרי אהדדי וכו' אבל היכא דלא סתרי אהדדי עבדינן. והיכא דסתרי אהדדי לא עבדינן".

ומסביר רש"י על אתר:

"סתרי אהדדי: תרי תנאי דפליגי: מר מחמיר ומר מיקל וטעמא דחומריה דמר בהאי הוי קולא בדוכתא אחריתי וטעמא דקולא דמרי בהאי הוי חומרא בדוכתא אחריתי. מאן דעבד בהנך תרי דוכתי לחומרא מקרי 'כסיל' דהא חד טעמא הוא דהכא הוי קולא ואי ההוא טעמא סבירא ליה ליעביד כקוליה וכחומריה".

בהמשך הסוגיה מפרש רש"י:

"היכא דלא סתרי אהדדי: כגון הכא דפליגי בתרי מילי דתליין בתרי טעמא. מר מחמיר בהא ומר מחמיר בהא ולא סתרי אהדדי, עבדינן".

דוגמא לטעם שבמקום אחד יוצאת ממנו חומרא ובמקום אחר קולא מביאה הגמרא ממת וטריפה. לפי בית שמאי אם חסרה מעמוד השדרה חוליה אחת, המת עדיין מטמא באהל, אבל אם נטלו ממנו שתי חוליות כבר אינו מטמא באהל וכיוון שנתלה ממנו הגדרה של אדם, והרי זה כעצם בעלמא. ב"ה אומרים שאפילו ניטלה חוליה אחת הרי שכבר אינו מטמא באוהל. לגבי טריפה אומרים ב"ש שחוליה אחת איננה חיסרון ולכן אין זו בהמה טריפה, אבל שתי חוליות מטריפות, ואילו לבית הלל חסרון חוליה אחת כבר מטריף את הבהמה. יוצא שטעמם של ב"ש הוא חומרא לגבי מת וקולא לגבי טריפה, ואם אדם יקח את החומרא של בית שמאי במת ואת החומרא של ב"ה בטריפה או שיקח את הקולא של ב"ש בטריפה

ואת הקולא של ב"ה במת, נמצא הוא סותר את עצמו מכיוון שבמקום אחד מחשיב את חסרון חוליה אחת כחסרון משמעותי, ובמקום שני רק את חסרון שתי חוליות כחסרון משמעותי. אם כן נמצאנו למדים שכל עוד, אין החומרות או הקולות סותרות זו את זו, דהיינו שמאחוריהן עומדים טעמים סותרים כנ"ל, רשאי אדם לעשות כמו שתיהן.

ב. 'מרא דאתרא'

ישנו עוד סייג לפסיקה כפי איזה רב שרוצים והוא ההתנהגות כפי ה'מרא דאתרא' - רב המקום. בדברים הקשורים להנהגת המקום, העיר, הישוב, הישיבה, הבסיס וכדו' יש לפסוק כפי שפסק ה'מרא דאתרא'. בטעם הדבר נאמרו מספר סיבות. ראשית, לא ייתכן שיש רב במקום ואינך עושה כמוהו. זה ביזיון. על מנת שלא לפגוע בכבודו של החכם המקומי, אין לפסוק נגד דעתו²⁴. שנית, המרא דאתרא נמצא במקום. הוא מכיר את התמונה בשלמותה, ולכן הלכה תהיה כמותו. פסיקת הלכה נובעת מהכרת ההלכה ומהכרת המציאות. רב המקום ודאי מכיר את מציאות המקום יותר טוב מכל רב אחר. גם אם נסכים שהוא איננו התלמיד החכם הכי גדול, בנושאים הייחודיים למציאות המקום שלו הוא ודאי יותר מומחה מתלמידי חכמים אחרים שאינם מכירים את המציאות הזאת מקרוב²⁵.

סיבה נוספת היא האחדות והשלום שפסיקה כרב אחד גורמים, ומה יפים דברי ספר החינוך²⁶ בהקשר הזה:

"וטוב לסבול טעות אחד ויהיו הכול מסורים תחת דעתם הטוב תמיד, ולא שיעשה כל אחד ואחד כפי דעתו, שבזה יהיה חורבן הדת וחילוק לב העם והפסד האומה לגמרי".

עוד ניתן לומר שמכיוון שעל הרב המקומי מוטלת האחריות לפסוק, יש לו סיעתא דשמיא מיוחדת בדבר, אף על פי שאולי יש תלמידי חכמים גדולים ממנו במקומו.

במסכת עירובין²⁷ מובא מקרה בו היו נוכחים האמוראים רב ושמואל בחצר אחת והמחיצה בינה לבין החצר השניה נפלה. שמואל הורה הלכה בדבר ורב שחלק על שמואל הפנה את מבטו לכיוון השני ושתק. הגמרא שואלת מדוע רב לא אמר את דעתו באותה סיטואציה ועונה: "אתריה דשמואל הוה ולא רצה רב להורות שם". במסכת שבת²⁸ פסק אחד התלמידים הלכה במקום מסוים כשיטתו של רבי שמעון וכתוצאה מכך נידה אותו רב המנונא. הגמרא

24 עיין שו"ת הרשב"א א, רנג. וכן מובא ברמ"א חו"מ סימן כה סעיף ב.

25 עיין שו"ת הרד"ך בית יח אות ט.

26 מצוה תצו.

27 דף צד, א.

28 דף יט, ב.

תמהה מדוע נידה רב המנונא את אותו תלמיד והרי הוא נתלה באילן גבוה, ברבי שמעון? תשובת הגמרא היא שאותו מקום היה מקום תחת אחריותו של האמורא רב שפסק כרבי יהודה נגד רבי שמעון. עוד במסכת שבת²⁹ מובא שבמקומו של רבי אליעזר בן הורקנוס היו כורתים עצים בשביל פחמים, כדי לעשות איזמל לברית מילה, אף על פי שהוא דעת יחיד ובמקומו של רבי יוסי הגלילי היו אוכלים עוף בחלב, כי הוא פסק שמותר, אף על פי שהוא דעת יחיד והלכה כרבים. כך גם פסק הרמ"א להלכה³⁰: "אין להורות איסור והיתר או לדרוש ולנהוג שררה באתרא דחבריה".

מסתבר שלפנינו ביטוי מובהק לעיקרון היסודי של סמכות החכמים. סמכות זו נובעת מהסכמת הציבור. ציבור או דור אשר קיבלו עליהם חכם, מחויבים לסור למשמעתו. לפי ה'כסף משנה'³¹ זהו המקור לסמכותם של המשנה ושל התלמוד הבבלי שאין חולק עליהם. כל עוד פוסק לא נתקבל על הציבור, אין לו סמכות מחייבת, ואינו יכול לעורר אפילו ספק. מחלוקת הפוסקים מעוררת ספק רק כאשר קיבלו בני הקהילה על עצמם מספר פוסקים, והפוסקים חלוקים בהלכה. אמנם, אם בני הקהילה קיבלו על עצמם רק פוסק אחד, הם אינם מחויבים לציית אלא לו, ולא לפוסקים אחרים, ואין כל נפקא מינה בדבר אם הפוסק הוא חי או מנוחתו עדן.

בניגוד לרב המקומי, הרי הרב הצבאי אינו נבחר על ידי קהל היעד שלו (החיילים) אלא על ידי המערכת הצבאית. יתירה מזאת, חלק גדול מהרבנים הצבאיים אינם אחראים לטריטוריה קבועה אלא לקהל מסוים, כגון גדוד או חטיבה שאינם נמצאים במקום קבוע. לאור זאת, יש לדון האם תהיה לרב הצבאי סמכות של 'מרא דאתרא' או שמא רשאי כל חייל לעשות לו רב משלו ואינו מחויב לפסקים של הרב הצבאי?

אם נחזור לסיבות שמנינו לעיל לתוקף המחייב לפסקי ה'מרא דאתרא' נראה שכולן רלוונטיות לרב הצבאי. ראשית, יש לנהוג כבוד ברב הצבאי מכיוון שהוא אחראי על המקום בו הוא משרת. שנית, מעמדו של הרב הצבאי דומה למעמדו של ר' אליעזר כ'מומחה'³² שהרי להכרת המציאות שלו אין אח ורע בקרב רבנים אחרים. ר' אליעזר מוגדר לדעת הגמרא כ'מרא דארעא', מפני שמלבד ידיעתו ושליטתו בהלכות מראות דמים (ידיעת ההלכה הנ"ל), היכרותו את מציאות הדמים היתה ברמה מוחשית עד מאוד, שמספיקה לו הרחה אחת בלבד על מנת להבחין בין דם טמא לדם חימוד (ידיעת המציאות הנ"ל). מומחיותו של הרב הצבאי באה לידי ביטוי בשליטתו הן בעולם ההלכה והן במערכת הצבאית, ובהכרתו את הצרכים

29 שבת קל, א.

30 יורה דעה סימן רמה סעיף כב.

31 הלכות ממרים פרק ב הלכה א.

32 נידה כ, ב.

ואת הפתרונות של כל אחת מהן. ברור שגם מצד האחריות המוטלת על כתפי הרב הצבאי, יש לו סיעתא דשמיא בפסקיו. לגבי הסיבה של האחדות והשלום, ברור שחייב להיות ספר הנחיות אשר יאחד את כל הצבא ויגדיר מה ההלכה במצבים השונים של השגרה והחירום בצבא³³. לא יעלה על הדעת שבמטבח צבאי אחד יאסרו על בישול אחר בישול ובמטבח אחר יתירו³⁴.

אמנם, יש להסתפק האם בימינו, במציאות המתחדשת, עדיין קיים מושג של 'מנהג המקום' לפסוק על פי רב מסוים או כמרא דאתרא. אין ספק שבעבר היו קהילות שבהן הייתה סמכותו של המרא דאתרא מחייבת, בין בדבר גדול בין בדבר קטן. בימינו השתנה המצב מפני שהתערעה הסמכות ההלכתית המרכזית. עקירת הגלויות, קיבוצם לארץ ישראל וערבוב הקהילות, טשטשו את מנהגי המקום ומנעו את היווצרותה של סמכות מקומית מחייבת, הצטמצמה סמכותם של הרבנים המקומיים, והיא מתמקדת בענייני ציבור המחייבים מטבעם הוראה אחידה. לעומת זאת, בהלכות הנוגעות לרשות היחיד של כל אחד מבני הקהילה, לא קיימת 'הסכמה' מלאה של בני הקהילה לציית לכל פסק היוצא מפי הרב המקומי.

גם בהקשר של הרבנות הצבאית ניתן לעשות את החילוק הזה ולומר שבעניינים פרטיים של רשות היחיד, רשאי כל חייל לפסוק ע"פ הרב שהוא רגיל לפסוק, אמנם, בעניינים ציבוריים, הרבנות הצבאית היא ה'מרא דאתרא' של המערכת הצבאית. לא יתכן שתהיה מערכת צבאית ישראלית ללא הדרכה הלכתית. הצבא הוא זה שממנה לו רבנות, בבחינת 'עשה לך רב'. כך נאה וכך יאה לצבא ההגנה לישראל. חובתה וסמכותה של הרבנות הצבאית לקבוע הלכות כלל-מערכתיות ועל החיילים להישמע להוראותיה, שאם לא כן הצבא לא יוכל לתפקד. אולם באשר להנהגה אישית שאינה פוגעת בסדרי המערכת הכללית יעשה לו כל חייל רב משלו³⁵.

ג. הלכה כרבים³⁶

הוכרע במסכת ברכות³⁷: "יחיד ורבים הלכה כרבים", וכן שנינו במשנה³⁸: "אין הלכה אלא כדברי המרובין".

33 בהקשר הזה יבואו על הברכה כל העוסקים בענף הלכה של הרבנות הצבאית במלאכת הקודש של הוצאת ספרי תורת המחנה.

34 עיין שו"ת חבל נחלתו חלק ה סימן כו סעיף ה.

35 הערת הרב יעקב אריאל למאמר בשו"ת חבל נחלתו הנ"ל.

36 להרחבה בעניין עיין במאמרו המקיף של הרב אלישע אבינר 'כללי הוראה בהלכות מסופקות', בתוך מעליות יט.

37 דף ט, א.

38 עדויות פרק א משנה ה.

יש האומרים שכלל זה נלמד מהפסוק³⁹ "אחרי רבים להטות". למרות שפסוק זה מתייחס למושב בית הדין שבו היחיד והרבים נושאים ונותנים כאחד פנים אל פנים, תקף עיקרון זה גם במחלוקת בין פוסקים שכל אחד מהם יושב במקומו, ואפילו למחלוקת בין ספרי הלכה – יחיד ורבים הלכה כרבים. אולם יש שחלקו על כך וקבעו שאין להסיק מהפסוק "אחרי רבים להטות" שהלכה כרבים במחלוקת הפוסקים. מפני שהפוסקים אינם מצויים במושב אחד ואינם נושאים פנים אל פנים. טענה זו העלה גם החזון איש. החזון איש מזכיר⁴⁰ שמעיקר הדין אין חובה לפסוק על פי הרבים כיוון שהפוסקים לא נשאו ונתנו בניהם במושב אחד, ואח"כ הוא מוסיף:

"ומלבד שאין כאן כוח רוב בעצם, אין הרוב ידוע כי הרבה חכמים היו שלא באו דבריהם על ספר והרבה שספריהם לא הגיעו לידינו - ולכן אין הדין משתנה כאשר מדפיסים כתבי יד חדשים ונהפך המיעוט לרוב. ובכל זאת למיעוט הלבבות להכריע בסברא, נוטלים לפעמים גם כוח רוב המספרי לנטייה לצד זה, אבל ראוי יותר בזה התחשב עם הפוסקים שתורתם הגיעו לידינו בכל מקצועות התורה".

לסיכום, נראה שלמעשה לא ניתן להפעיל את הכלל הזה באופן אוטומטי למעט מקרים שבהם יש רוב מוכח בחכמה ובמניין, לדוגמא, כאשר רוב הפוסקים המפורסמים נוקטים בדרך מסוימת ופוסק יחיד נוקט בדרך שונה, ניתן להכריע כרוב.

ד. רוב חכמה ומניין

במסכת ע"ז⁴¹ שנינו:

"היו שניים - אחד מטהר ואחד מטמא, אחד אוסר ואחד מתיר. אם היה אחד גדול מחברו בחכמה ובמניין - הלך אחריו, ואם לאו, הלך אחר המחמיר".

ויש לברר מהו "גדול במניין"? יש אומרים⁴² במניין תלמידים ויש אומרים⁴³ במניין שנים - תלמיד חכם יותר מבוגר מהשני ומסתמא שימש יותר זמן תלמידי חכמים. וכן יש לברר מהו "גדול בחכמה"? יש אומרים⁴⁴ שראש בית הדין הזה חכם מאותו שקדם

39 שמות כג, ב.

40 כלאים סימן א, מכתב.

41 דף ז, א.

42 ר' עובדיה מברטנורא מסכת עדויות פרק א משנה ה.

43 תפארת ישראל עדויות שם.

44 פירוש המשניות לרמב"ם עדויות שם.

לו ויש אומרים⁴⁵ שגם כללות החכמה של הבית דין בהצטרפות כולם יתרה מחכמת בית דין הראשון. למעשה, לא נעלה אפילו על הדעת לפנות לשיטת דירוג גדולת תלמיד חכם ביחס למחלוקת בין החתם סופר לר' עקיבא איגר, בין מרן הראי"ה קוק לחזון איש, בין הגרש"ז אוירבך לגר"מ פינשטיין. לא נשקול את גדולתם ולא נעריך אותה. אולם, במקרים רבים קיימת חפיפה בין הגודל במנין לגודל בחכמה. בד"כ, תלמידי חכמים מופלגים ופוסקים מצויינים מעמידים תלמידים הרבה, ורבים הם הנשמעים להוראותיהם. לדוגמא: הגרש"ז אויערבך, הגר"מ פינשטיין. יש מקרים רבים שבהם ההבדל בדרגת החכמה והמנין בולט לעין, ואין כאן המקום להאריך בדוגמאות.

ה. הלכה על פי הספרים שנתפשטו בישראל

מקורו של כלל זה נמצא בתרומת הדשן⁴⁶ וזה לשונו:

"ואשר כתבת אם יש כוח ביד הרבנים עכשיו להקל בדבר, מטעמא מה שכתבו עליו חיבורים שהוא אסור - פשיטא שאין להם כוח, ואיך יתכן שימלא לאיש לבבו לחלוק על החיבורים שנתפשטו ברוב ישראל, אם לא שהוא מקובל מרבותיו הגדולים דלא נהגו הכי, כאשר הוא בידינו במקצת מקומות? אבל מסברת עצמו לא".

מדבריו למדנו שישנה חשיבות יתרה לספרים שנתפשטו ברוב ישראל - להכרעה בפסיקת ההלכה.

ו. בשל תורה - הולכים אחר המחמיר, בדרבנן - אחר המקל

כלל נוסף זה מפורש בהמשך הגמרא במסכת ע"ז הנ"ל:

"רבי יהושע בן קרחה אומר: בשל תורה הלך אחר המחמיר. בשל סופרים, הלך אחר המקל".

כלל זה נפסק ברמב"ם⁴⁷ וברמ"א⁴⁸. פרטיו מרובים, אבל מובן מאליו שאין להשתמש בו אלא רק כאשר אין אפשרות להכריע בעזרת הכללים הקודמים שסקרנו. אם יש רוב לטובת אחד הצדדים - רוב חכמה, או מרא דאתרא, או ספרים שנתפשטו - אין לילך אחר המחמיר או המיקל.

45 שו"ת הרדב"ז ללשונות הרמב"ם אלף תצ.

46 חלק ב סימן רמא.

47 הלכות ממרים סוף פרק א.

48 חושן משפט סימן כה סעיף ב.

כמובן, נדרשת ידיעה מינימלית של ההלכה כדי לוודא שהנושא הוא אמנם "של תורה" או "של דרבנן".

לסיכום פרק 'הגבלות בפסיקה' נביא להלן מדריך מעשי מקוצר:

1. **הסתמכות על רב מוסכם** – רשאי כל אדם לבחור ברב ולנהוג בכל הלכה כמוהו. כלל זה יפה בין אם הרב מכהן כמרא דאתרא, בין אם הרב הוא פוסק מפורסם שנפטר זה מכבר ופסקיו מופיעים בספריו. רשאי אדם לאמץ רבנים שונים לנושאים שונים, אך יזהר שלא יכניס את עצמו לקולות או חומרות סותרות.
2. **הכרעה על פי ספרים שנתפשטו בישראל** – אם אינו נוהג על פי רוב מסוים, ומוטלת עליו חובת העיון וההכרעה, יבדוק האם בנושא זה קיימת פסיקה מקובלת על פי ספרים שנתפשטו בישראל. אם לא קיימת שם הכרעה חד משמעית, הוא רשאי להכריע מכוח ראיות.
3. **הכרעה מכוח ראיות** – רשאי אדם להכריע במחלוקת הפוסקים על פי עיונו בסוגיה. אולם, הכרעה מסוג זה מסורה רק ל"חכם גדול" היודע להכריע בראיות (לשון הרמ"א). אין להכריע בגלל "נטית הלב", אלא רק מכוח ראיות מפורסמות או "דעת תורה נוטה" (כגון ממשמעות הסוגיה, וכדו'). יש לציין שרבים מן האחרונים נמנעו מלהכריע על פי ראיות, אפילו במחלוקת הפוסקים האחרונים. אף גדולי ישראל שנטו להכריע על פי ראיות, השתדלו למצוא סעד נוסף להכרעתם על פי כללי הספיקות (כגון, הסתמכות על הרוב).
4. **הכרעה על פי כללי הספיקות** – אם אינו נוהג על פי רב מוסכם, ואין פסיקה מקובלת על פי ספרים שנתפשטו בישראל, ואיננו בר הכי להכריע בדרך העיון והראיות, יכריע על פי כללי הספיקות:

• **הלכה כרבים**

עקרונית ההלכה כדעת הרוב. למעשה, סוברים הפוסקים שאין להסתמך על הרוב בלבד ללא סעד לטובתו. כגון: מנהג או ראייה ברורה, או רוב איכותי. על כן, מי שאינו בר הכי להביא ראייה ברורה לטובת הרוב, ואין מנהג מפורסם, יכול לסמוך על הרוב, רק אם הוא רוב ברור. כגון: רוב הפוסקים המפורסמים נוקטים בדרך אחת, ופוסק יחיד נוקט בדרך אחרת – הלכה כרוב.

• **רוב חכמה ומנין**

אם המחלוקת שקולה, כלומר, שרבים נוקטים כדעה אחת ורבים נוקטים כדעה השנייה, נקבעת ההלכה כדעת הפוסקים שהם מרובים בחכמה או מרובים בתלמידים. למעשה, קשה

לדרג את חכמתם של הפוסקים, אך קל לקבוע מי מהם גדולים במניין, כלומר, שרבים בכמות ובאיכות נשמעים להוראותיהם.

• דין תורה ודין דרבנן

כאשר לא ניתן להכריע על פי הכללים הקודמים, נכריע לחומרא בדין תורה, ולקולא בדין דרבנן.

ג. סיכום

הפסיקה כרב אחד בכל התחומים איננה מופיעה כהלכה מחייבת באף אחד מהפרשנים הראשונים על המשניות במסכת אבות, או ברמב"ם או בשולחן ערוך. לכל היותר ישנה הדרכה שעדיף לאדם ללמוד תורה מרב אחד, ובפרט בלימוד הבקיאיות. כמו כן, אין לאדם לפסוק לבד אלא להתייעץ עם חבר או רב. אמנם, מידת חסידות יש כאן, מכיוון שמאותה סיבה שעדיף לאדם ללמוד מרב אחד, כך עדיף לו לפסוק כרב אחד, כמו המשל של רבי מאיר: "הלומד תורה מרב אחד למה הוא דומה? לאחד שהיה לו שדה אחת וזרע מקצתה חיטים ומקצתה שעורים ומקצתה זיתים ומקצתה אילנות ונמצא האדם ההוא מלא טובה וברכה"⁴⁹.

הפסיקה כרב אחד היא אף עצה טובה מכיוון שעלול האדם להיכנס לסתירות, כאשר הוא פוסק כרבנים שונים מבלי משים. ואף שמעיקר הדין מותר לאדם להתייעץ עם רבנים שונים למרות שידע מראש שהם מקילים, יש לאדם לרדוף אחרי המצוות והיכן שיש גם מקום להחמיר "לפי העת, לפי החברה, לפי הנושא ולפי המקום"⁵⁰, יחמיר ויעשה לפנים משורת הדין. "הדבר הגדול של 'עשה לך רב' הוא לימוד דרך מרבו, שיטה. כך יוכל גם לפתור בעיות חדשות שרבו לא דיבר עליהן, הן בגלל שרבו הלך לעולמו ובעיות אלה טרם עמדו על הפרק, הן שרבו חי אך אי אפשר להטריחו על כל דבר. רבו מסר לו שיטה"⁵¹. כמו כן, ראינו שעל פי רוב יכול האדם לפסוק כמו איזה אחרון שחפץ אלא צריך הוא להתחשב בכמה סייגים כנ"ל⁵².

שמה יאמר אדם: ריבוי הדעות והמחלוקות שיש בין הרבנים רק גורם לבלבול ולפירוד, הרי שבעניין זה מאיר מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל את עיננו בפירושו על הסידור (עולת ראייה): "אמר רבי אלעזר, אמר רבי חנינא: תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם...":

49 אבות דרבי נתן ח, ב.

50 מסילת ישרים, פרק כ.

51 הרש"ח הכהן אבינר, 'מעייני הישועה', גיליון ע"א.

52 דברים שבע"פ מאת הרב אבינר.

”יש טועים שחושבים, שהשלוש העולמי לא יבנה כי אם על ידי צביון אחד בדעות ותכונות, ואם כן כשרואים תלמידי חכמים חוקרים בחכמה ודעת תורה ועל ידי המחקר מתרבים הצדדים והשיטות, חושבים שבזה הם גורמים למחלוקת והיפך השלום. ובאמת אינו כן, כי השלוש האמיתי אי אפשר שיבוא לעולם כי אם דווקא על ידי הערך של ריבוי השלום. הריבוי של השלוש הוא שיתראו כל הצדדים וכל השיטות ויתבררו איך יש להם מקום, כל אחד לפי ערכו, מקומו ועניינו וכו' ורק ע"י קיבוץ כל החלקים וכל הפרטים וכל הדעות הנראות שונות וכל המקצועות החלוקים, דווקא על ידם יראה אור האמת והצדק, ודעת ה' יראת ואהבתו, ואור תורת אמת”⁵³.

ברוך ה' לעולם אמן ואמן.